

*Бойчук В. М.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри філології та перекладу
ЗВО «Університет Короля Данила»**Бойчук М. В.,**кандидат філологічних наук, доцент кафедри права
ВМУРОЛ «Україна»*

ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ ВНУТРІШНЬОЇ ФОРМИ СЛОВА В ЗІСТАВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ (НА МАТЕРІАЛІ ІМЕННИКІВ-ДЕСУБСТАНТИВІВ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Анотація. У статті лінгво-філософське поняття внутрішньої форми слова охарактеризовано з погляду ономасіології як дієвий методичний прийом у зіставному дослідженні похідних слів української та англійської мов, акцентовано увагу на важливості цієї лінгвістичної категорії у процесах найменувань; проаналізовано типи внутрішньої форми похідних відіменникових найменувань осіб української мови, утворених за словотвірною моделлю «Іменникова основа + суфікс –ар (яр)», з їх відповідниками в англійській мові.

Зважаючи на онтологічну складність поняття внутрішньої форми слова у сучасній лінгвістиці, протлумачено розуміння цієї лінгво-філософської категорії в мовознавстві відомими лінгвістами та філософами мови. У пропонованому дослідженні внутрішня форма слова термінологізується як мотиваційна ознака, що кладеться в основу найменування і є своєрідним національним «маркером» у процесах категоризації позамовного світу носіями мов, що уможливує в словотвірній системі мови виокремити різні за типом способи мотивації значень у дериватах і охарактеризувати передусім їхню змістову та формальну структури.

Зіставно-типологічне вивчення українських похідних іменників та їхніх англійських еквівалентів з огляду на їхню ономасіологічну природу засвідчує ізоморфні та аломорфні характеристики внутрішньої форми слова у номінаційних процесах, виявляє оригінальність на неповторність мовної картини світу в різних націй.

Прикладне застосування поняття внутрішньої форми слова як методичного інструментарію в зіставних і типологічних студіях не лише проливає світло на проблеми лінгвістичної характерології, а й створює підґрунтя для подальших інтердисциплінарних досліджень, зокрема в етнолінгвістиці, етнопсихології, культурології, когнітивістиці, надає цінний теоретико-емпіричний матеріал до корекції класичної типологічної класифікації мов світу, зокрема, за способом мотивації лінгвальних знаків.

Ключові слова: тип внутрішньої форми слова, ономасіологічна категорія, дериват, мотивованість, похідний іменник.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Однією з головних проблем лінгвістики останніх десятиліть є питання функціонування як окремих елементів мовної сис-

теми, так і мови в цілому. Зародки функціоналізму як потужного мовного напрямку, що доповнював і слугував певним чином альтернативою дескриптивізму та глосематиці, знаходимо ще у «Тезах Празького лінгвістичного гуртка». Функціоналізм загалом передбачає аналіз мовної одиниці з акцентом на її призначенні, що дозволяє накопичувати наукові узагальнення й масиви емпіричних даних для подальшого аналізу. Такий підхід певною мірою дозволяє виходити за межі об'єкта традиційної лінгвістики й опрацьовувати дослідницьке поле суміжних гуманітарних наук, зокрема антропологічної спрямованості. З огляду на зазначене, застосування динамічного підходу до аналізу мовних явищ, або ж методології динамізму, апіорі зумовлює актуальність таких досліджень і їхню теоретичну значущість. Йдеться передусім про проблематику мотивованості мовного знака, когнітивної природи номінації, формування і структурування етнічно маркованих елементів семантики тощо. Власне, застосування внутрішньої форми (далі – ВФ) слова як лінгвістичного методичного прийому для опису формально-змістових характеристик десубстантивів в українській та англійській мовах дозволить пролити світло на складні питання функціонування вказаних одиниць, зокрема їх ономасіологічної категоризації й систематизації за типом ВФ, а також буде цінним для «виявлення специфічних ознак лексико-семантичних систем і, відповідно, для розкриття мовних картин світу» [1, с. 334] у компаративних дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. У сучасному мовознавстві онтологічно-лінгвістичну сутність ВФ слова ґрунтовно висвітлено в працях М. І. Голянич, О. О. Земської, О. П. Єрмакової, Т. Р. Кияка, Н. І. Мігіріної, Б. О. Плотникова, В. М. Русанівського, П. О. Селігея, О. С. Снітко, Р. І. Стефурак, В. І. Телії, М. О. Тихонова та ін., однак єдиної загальноприйнятної дефініції натепер немає, зважаючи на неоднозначність трактування цього філософсько-мовного явища, особливо як методологічного інструментарію в різноаспектних наукових студіях. Окремі вчені вважають, що витоки неоднозначного трактування ВФ оригінально закладені у вченні О. О. Потєбні, з іншого ж боку, абсолютизації чи нівелляції окремих аспектів ВФ слова в дефініціях учених-лінгвістів ХХ століття часто були зумовлені методологією наукового пошуку. Наприклад, В. Гумбольдт трактував ВФ (не слова,

а мови) із позицій класичної німецької філософії і співвідносив це поняття з енергією мови, її духом, вказуючи, що поняття форми виходить за межі словосполучення та словотворення, тобто дослідник співвідносив це поняття зі сферою «ідеального, духовного, внутрішнього, форми (внутрішньої форми)» [2, с. 95], визначаючи мову не як продукт діяльності, а як діяльність духу, що робить артикульований звук придатним для вираження думки [3, с. 70]. Таке лінгво-філософське розуміння явища ВФ породило численні теоретичні дискусії, що, зрозуміло, не сприяло чіткій термінологізації поняття ВФ. З іншого боку, уведення В. Гумбольдтом поняття ВФ у компаративістику для порівняльного аналізу виявилось методологічно доцільним.

У сучасному мовознавстві питання ВФ не перестали бути об'єктами наукових зацікавлень вітчизняних лінгвістів, хоча у своїх доробках вони зазвичай дотримуються й розвивають концепцію ВФ слова О. О. Потебні, для якого ВФ слова є передусім попереднім етимологічним значенням, що є «своєрідною опорою для актуального значення, або смислу» [4, с. 53–54]. Слушною є думка П. Селігея, який, опрацювавши розуміння ВФ слова дослідниками, виділяє такі підходи, як номінативний, образний, мотиваційний і когнітивний, і вважає синтез указаних підходів справжньою природою ВФ слова [5, с. 21].

У системі словотворення ВФ слова, на наше переконання, є мотиваційною ознакою, що «вичленюється» когнітивними структурами мовця із значеннєвої структури твірного слова і формує номінативне ядро (базу, підґрунтя) нового найменування явищ (предметів) матеріального (чи віртуального) світу, які в мовному вираженні є дериватом; з іншого боку, ВФ слова є своєрідним способом мотивації значення між твірним і похідним словом, що конкретизується вказаною мотиваційною ознакою. Звідси – ВФ слова, визначаючи номінативні ознаки, детермінує смислові зв'язки у парі «твірне – похідне» і виявляє ономазіологічну характеристику деривата.

У процесах номінації встановлюються кореляційні зв'язки, що пов'язують світ дійсності і світ мови, а частинки простору екстралінгвістичного поєднуються з частинкою простору мовного [6, с. 8]. У цих процесах саме ВФ слова виявляє свою пояснювальну потенцію, оскільки вказує, яка з великої кількості ознак того чи іншого предмета вичленюється свідомістю людини для номінації певного сегмента дійсності і формування семантики новоутвореного мовного знака.

Формування мети статті. Метою статті є зіставний аналіз (у межах наявного лексикографічного матеріалу) продуктивних і непродуктивних типів ВФ назв осіб в українській мові з їхніми англійськими відповідниками, представлених десубстантивними іменниками, утвореними за словотвірною моделлю (далі – СМ) «Іменникова основа + суфікс –ар/яр», і виявлення універсальних та диференційних рис ВФ зазначених дериватів, їхніх формально-змістових характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Процес найменування є динамічним за своєю природою, а на вибір мотиваційної ознаки впливають чинники, які є проблемою як для теорії номінації, так і мотивації. Саме тому, на наше переконання, вибудовування типології ВФ у системі десубстантивного словотворення повинно спиратися на положення основоцентричної дериватології, яка у процесах творення семантики деривата особливу увагу звертає на твірну базу [7, 7–8], а не на похідне слово.

Коли твірним словом є іменник з предметним значенням, то з функціонального погляду ВФ слова неважко встановити, оскільки будь-який предмет навколишнього світу може мати ознаки локативності, інструментальності, об'єктності, продукту чи результату праці тощо. Аналіз засвідчує, що особи, названі похідним словом, в українській та англійській мовах репрезентуються іменниками із загальним категоріальним значенням реальної предметності.

За характером мотивації, який визначає семантичну структуру деривата, іменники-назви осіб можна поділити на відіменні і віддієслівні, а за тематичною ознакою – на дві підгрупи: найменування осіб за професією та непрофесійним заняттям. І професійні, і непрофесійні номінації завдяки оцінному компоненту можуть бути експресивними і нейтральними. Наявність оцінного компонента виявляється лише у групі непрофесійних назв [8, с. 92].

У процесах найменувань осіб за професією проявляються дві протилежні тенденції. З одного боку, це тенденція до спеціалізації, тобто до збільшення кількості одиниць для номінації осіб за професійною ознакою, що зумовлено зростаючою диференціацією і ускладненням виробничих процесів, з іншого боку, прослідковується тенденція до універсалізму [9, с. 210].

Наявність різнотипних зв'язків між твірною базою і дериватом, що зумовлено неоднаковим характером ВФ похідних слів, дає можливість умовно ідентифікувати різні типи ВФ дериватів-назв осіб, ВФ яких вказує на: 1) результативність, 2) локативність, 3) об'єктність, 4) інструментальність, 5) членство, 6) посесивність, 7) зайнятість, 8) спосіб діяльності, 9) параметричність, 10) родинність, 11) темпоральність, 12) ієрархічність [10, с. 12–13].

Аналіз десубстантивів, утворених за СМ «Іменникова основа + ар/яр», засвідчує продуктивність типу ВФ слова, що реалізує мотиваційну ознаку результативності (результату праці, діяльності) (59 одиниць), менш продуктивними є типи ВФ за ознаками об'єктності (20 дериватів) та інструментальності (17 слів). Інші типи ВФ слова у похідних, утворених за вказаною СМ в українській мові, є непродуктивними і представлені поодиноким.

Результативність. Для похідних іменників цього типу ВФ фіксує в семантичній структурі твірною мотиваційну ознаку результату діяльності, продукту праці. Так, твірна база називає предмети промислового виробництва, речі побутового вжитку, харчові продукти, будівельні матеріали, рослини, свійські тварини, мистецькі поняття тощо. Напр., *казаняр (котляр) – boiler-maker*; *кравар – tradesman; retailer, huckster, grocer*; *свічар, щіткар – brushmaker*; *смоляр – tar-sprayer*; *пляшкар – bottle-maker*; *іграшкар – toy-maker*; *голкар, дігляр, бляхар – tinman, tin-smith, whitesmith*; *лялькар, мебляр – furniture-maker, upholsterer*; *вугляр – charcoal-burner*; *столяр – joiner, cabinet-maker*; *лимар – saddler, saddle- (harness-)maker*; *килимар, стрічкар – tape-maker*; *кошикар – basket-maker*; *решетар, ситар, сіткар, сідляр – saddler*; *скриняр, ложкар – spoon-maker*; *соляр, круп'яр, виноградар – vine dresser, vine-grower, viticulturist*; *бавовняр – cotton-grower, cotton-planter*; *картонляр, хмеляр – hop-grower*; *льонар – flax-grower*; *конопляр, квіткар (квітничар) – floriculturist, florist*; *словникар, пісняр – song-writer, author of songs, novice*; *хронікар (-ep) – chronicler, news reporter*; *коломиїкар, байкар – fabler, fabulist*; *казкар – tale-teller*; *оленьяр – reindeer-breeder*; *нушкар – gunner (a member of the armed forces whose*

job is to fire a large gun), *connoneer*, *сукнар* – *clothier*, *плотар* – *raftsman*, *раfter*, *шапкар* – *hatter*; *трунар* – *coffin-maker*; *гробар* – *gravedigger*, *голубар* – *pigeon-breeder*, *pigeon-fancier*; *бджоляр*, *кармотекар*, *перукар* – *hairdresser*; *барбер*, *штуркар* (філяр).

Об'єктність. Основною функцією іменника цього типу ВФ слова є позначення субстанції (об'єкта), на який опосередковано чи безпосередньо впливає діяльність особи, названої похідним. Властивості об'єкта і характер дій, учинених над ним, доволі різнопланові, що не сприяє чіткій структуризації цього типу ВФ слова, хоча й уможливує виділення підтипів залежно від семантики предиката у лексичному значенні похідного. Мотиваційними назвами є, для прикладу, речі торгівлі: *крамар* (т.с. *торгівець*) – *tradesman*, *сукнар* (у зн. «торговець сукном») – *wool-worker*; *онучкар*, *газетяр* (у зн. «той, хто продає газети на вулиці») – 1. *Newspaper-seller*, *newspaper-boy*, 2. *Journalist*, *pressman*; об'єкти догляду: *воляр* (у зн. «той, хто доглядає або пасе воли»), *козар* («пастух кіз»), *собакар* («наглядач за мисливськими собаками, псар»), *свинар* – *swine- (pig-)breeder*; *pig-tender*; об'єкти обслуговування: *казаняр* (у зн. «робітник, що обслуговує парові казани») – *steam-boiler operator*; *поштар* (у зн. «службовець, який супроводжує пошту») – 1. *Postman*, *letter-carrier*, 2. *Mail coachman*; об'єкти уподобання: *картяр* («завзятий, азартний гравець у карти») – *card-player*, *гаместер*; *гамблер*; об'єкти стеження: *човникяр* («робітник на ткацькому верстаті, що стежить за човником»); об'єкти професійної діяльності: *сміттяр* («той, хто займається прибиранням і вивезенням сміття») – *dustman*, *scavenger*; *смушкар* («кушнір, що вичиляє смушки»), *срібляр*, *золотар* («т.с. ювелір») – *silversmith*, *gilder*, *goldsmith*, *молочар* (у зн. «той, хто приймає молоко або возить його на молокоприймальний пункт») – *milkman* (a man whose job is to deliver milk to people's homes), *dairyman*; *milk dealer*; *коминяр* («сажотрус») – *chimney-sweeper*; *каменяр* («робітник, що обтісує каміння») – *stonemason*; *stone-cutter*; *stone-crusher*; *господар* («той, хто займається господарством») – *master*, *boss*.

Інструментальність. ВФ похідних цього типу актуалізує мотиваційну ознаку інструментальності, тобто знаряддя праці, засоби забезпечення певного виду діяльності. Як правило, мотиваційними є назви музичних інструментів: *дудар* (у зн. «той, хто грає на дудці»), *сопілкар* («той, хто грає на сопілці»), *гусяр* («музикант, який грає на гусях») – *player on the psaltery*, *трембітар* («той, хто грає на трембіті»), *кобзар* – *an itinerant player on the kobza*, *сурмар*; назви господарсько-побутових предметів: *пачкар* («т.с. контрабандист»); назви засобів пересування: *лижвар* (*лижвар*) («той, хто ходить на лижах») – *skier* (someone who moves over snow on skis), *човняр* (у зн. «той, хто перевозить човном людей і вантажі») – *boatman*; *фerryman*, *ковзаняр* – *skater* (ice-skater – someone who ice-skates, especially someone who does it as a sport), *тачкар* («робітник, що перевозить вантажі на тачці»); назви сільськогосподарських та інших знарядь і механізмів: *жаткар* («той, хто править жаткою»), *плугар* («той, хто оре землю плугом») – *ploughman*, *plougher*, *tiller*; *вудкар* («рибалка, який ловить рибу вудкою») – *angler* (someone who catches fish for sport), *тинькар* («т.с. штукатур») – *plasterer*, *паргетер*; назви небесних світил, речей релігійної обрядовості: *звіздар* («той, хто займається ворожінням на планетах і зірках») – *astrologer*, *astronomer*; *дзвонар* («служитель, який дзвонить у церковні дзвони») – *bell-ringer*, *ringer* (someone who ring s church bells or hand bells).

Інші типи ВФ у похідних, утворених за СМ «Іменникова основа + -ар/яр», представлені нечисленними дериватами. Так, тип ВФ «**Приналежність, членство в організації, русі тощо**» виявлено у похідних: *комунар* (у зн. «член комуни»), *бенкетар* («учасник бенкету») – *banqueter*; *жниввар* («той, хто бере участь у жнивах»), *сектяр* (у зн. «послідовник певної релігійної секти») – *sectarian*, *member of a sect*; тип «**Посесивність**» – у: *книгар* (у зн. «власник книгарні») – *bookseller*, *скленар* («дрібний торговець, власник невеликої крамниці»), *винар* («власник винної крамниці»), *корчмар* («господар корчми») – *innkeeper* (someone whose job was to manage an inn), *орандар* («заст. шинкар»), *ключар* («той, хто зберігає ключі від чого-небудь»), *ювіляр* («особа, установа, місто і т. ін., ювілей яких відзначають, святкують») – *person whose jubilee is being celebrated*, *hero of an anniversary*, *hero of the day*, *чубар* («той, хто має чуб»); тип «**Зайнятість**» – у: *ниткар* («працівник ниткового виробництва») – *spinner* (someone who uses a spinning wheel to make thread from wool or cotton), *thread seller*; тип «**Екзистенційність**» (ВФ вказує на форму та спосіб діяльності, норми проживання) виявлено у: *лихвар* («той, хто позичає гроші за великий процент, лихва – процент») – *usurer*, *money-lender*, *rawnbroker*; *loan shark*; *money spinner*; *злидар* («людина, яка живе у злиднях, нестатках»); **темпоральність** представлено похідним *строкар*, **ієрархічність** – *чотар* («командир чоти»).

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у науковому напрямі. Аналіз іменників-десубстантивів, утворених за СМ «Іменникова основа + -ар/яр», та їх зіставний аналіз із відповідниками в англійській мові засвідчує специфічне ментальне (змістове, семантичне) та формально-лінгвальне представлення навколишнього світу носіями вказаних мов. Зважаючи на різну природу порівнюваних мов, їх флективну та аналітичну будову, що виражено словотвірною структурою похідних, варто наголосити на більшій кількості ізоморфних, на відміну від помітного невеликого числа аломорфних, характеристик у типах ВФ похідних слів, зокрема у номінації осіб. Таким чином, ґрунтовніші дослідження дозволять виробити цінні припущення і висновки стосовно специфічних рис мовних картин світу українців та англіців. А використання ВФ слова як методичного прийому в зіставно-типологічних студіях уможливить розуміння складних процесів «омовлення» об'єктивної реальності носіями мов й сприятиме накопиченню цінного емпіричного матеріалу для подальших перспективних міждисциплінарних досліджень.

Література:

1. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 424 с.
2. Постовалова В. И. Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции В. Гумбольдта. Москва : Наука, 1986. 222 с.
3. Гумбольдт В. Избранные работы по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. 397с.
4. Библихин В. В. Принцип внутренней формы и редуционизм в семантических исследованиях. *Языковая практика и теория языка* : сб. ст. Москва : МГУ, 1978. С. 52–69.
5. Селігей П.О. Внутрішня форма слова: на шляху до створення єдиної теорії. *Наукова спадщина О. О. Потебні в контексті сучасності*. Київ, 2005. С.15–22.
6. Кубрякова Е. С. Части речи в ономазиологическом освещении. Москва : Наука, 1976. 115 с.
7. Грещук В. В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ : Плай, 1995. 208 с.

8. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. Москва : Наука, 1992. 221 с.
9. Сопоставительное исследование русского и украинского языков. Лексика и фразеология / Ижакевич Г.П., Грицина П.Е., Кононенко В.И. и др. Київ : Наукова думка, 1991. 384 с.
10. Бойчук В. М. Типологія внутрішньої форми слова у десубстантивному словотворі : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ : Плай, 1997. 18 с.

Boichuk V., Boichuk M. Applied aspect of the inner form of the word in comparative studies (on the material of nouns-desubstantives of Ukrainian and English languages)

Summary. In the article the linguo-philosophical concept of the inner form of the word is being characterized from the point of view of onomasiology as an effective methodological technique in comparative study of derivatives of Ukrainian and English languages, and the importance of this linguistic category in naming processes is actualized; the types of internal form of derived noun names of persons of the Ukrainian language, formed according to the word-forming model "Noun base + suffix - ар/яр" are analyzed, their comparison with English equivalents is made.

Given the ontological complexity of the concept of the inner form of the word in modern linguistics, the understanding of this linguistic and philosophical category in linguistics has

been explained according to well-known scholars. In the study, the inner form of the word is terminologized as a motivational feature of the name, which is an appropriate "marker" in the categorization of the extralingual world by native speakers, which allows in the word-forming language system to distinguish different types and ways of semantic motivations of derivatives, and characterize their semantic and formal structure accordingly.

Comparative study of Ukrainian derived nouns and their English equivalents in view of their onomasiological nature shows isomorphic and allomorphic characteristics of the inner form of the word in nomination processes, reveals originality in the uniqueness of the linguistic picture of the world in different nations.

Practical application of the concept of the inner form of the word as a methodological tool in comparative and typological studies makes it possible not only reveal the problems of linguistic characterology, but also prepares the value ground for further interdisciplinary research, including ethnolinguistics, ethnopsychology, culturology, cognitive studies etc., lets correlate to some exchange classical typological classification of world languages, in particular by the method of motivation of linguistic signs.

Key words: type of inner form of the word, onomasiological category, derivative, motivation, derived noun.